

бжежати од утврђивања одговорности за оне поједине сараднике на пројекту који су своје задатке остваривали испод потребног минимума и чији досадашњи рад не даје солидне гаранције да ће своју обавезу и добро и на вријеме завршити. То се може сврстати у негативно искуство које треба узети у обзир у будућем раду на сличним научним програмима.

Средства које је Институт за историју у Сарајеву као координатор ДЦ 13/2 добијао била су строго намјенска. Треба, такође, истаћи да су се средствима по норма часовима (Нха) покривале обавезе које су проистицале из рада на пројектима из ДЦ, а такође и лични доходи свих службеника Института за историју, као и сви остали материјални издаци. То се тако могло десити стога што Институт за историју преласком с буџетског на финансирање од стране СИЗ-а науке БиХ није до краја дефинисао свој статус као установе од општег друштвеног значаја, што је јасно исказано у закону о његовом оснивању. У насталој ситуацији Институт за историју, просто речено је животиарио. Он ни у догледно вријеме нема изгледа да ријешити основна егзистенцијална питања дијела својих, посебно, млађих сарадника. То је, у првом реду, питање станова. У постојећим условима лично доходи сарадника Института су благо је речено скромни, они су крајње лимитирани постојећим положајем ове установе. Изгубило се из вида, када се прелазило на нов начин финансирања, да Институт за историју у Сарајеву не исцрпљује своју друштвену и научну функцију самим тим што извршава задатке из Друштвеног циља. Институт, на примјер, стајао је и стоји пред готово непремостивим тешкоћама када треба организовати научни скуп, округли сто или неке сличне радне форме своје обавезне дјелатности. У том погледу довијали смо како смо знали и умјели. У задње вријеме тражили смо и тражимо и спонзоре за такве наше облике рада.

Стално отворен проблем је било финансирање сарадника на задацима из ДЦ 13/2 из Института за историју у Бањој Луци. Њима се, на чудан и неразумљив начин, признавало само 40% радног времена на изради пројеката. Наше стално и упорно инсистирање да се то измени није уродило никаквим позитивним рјешењем.

На крају, треба истаћи да усвојени програм рада на задацима из ДЦ 13/2 није био круто постављен и једном заувјек дат, јер се у процесу његове реализације омогућило новим, углавном млађим истраживачима, да се укључе у рад са новим научним задацима. Захваљујући тој чињеници, у току 1988, 1989, 1990. и 1991. године уврштено је у програм рада 14 нових пројеката који су сада у процесу израде. Тиме изведени пројекат није постао затворена књига већ извор и инспирација за систематска истраживања из области историје за дужи временски период.

Нусрет Шехић

Борис Нилевић, *Српска православна црква у БиХ до обнове Пећке патријаршије 1557. године* (Веселин Маслеша, Сарајево 1990)

У савременој истраживачкој литератури православна црква у БиХ није до сада била монографски обрађена. Критичка истраживања започео је прије више од сто година Иларион Руварац. Од тада је много учињено за боље познавање историје православне цркве, при чему су поједини аутори писали претежно узгредно, у општим прегледима црквене или народне историје, или у облику појединачних студија у ограниченим дијеловима теме. У својој монографији Б. Нилевић се прихватио крупног задатка да прикаже cjеловит развој православне цркве у БиХ у означеном периоду. Прије тога Нилевић је публиковао више посебних студија из средњевјековне историје Босне, каснијег периода, које донекле представљају припрему за израду ове монографије. Тиме се он, у ствари, спремао да се ухвати у коштац с нимало лаким задатком да у својој монографији

описе сложenu проблематику вјерских односа у средњовјековној Босни, која ће добити своју модификацију у Босни под османском влашћу. Као што је познато, сложеност те проблематике је изражена у чињеници да се од давнинаа у Босни појављују три вјерске групације – у средњовјековној Босни богумилство, католичанство и православље, у османско–турској Босни католичанство, православље и ислам.

Полазећи од главног задатка, Нилевић је своја истраживања првенствено усмјерио на изучавање поријекла, територијалне распрострањености, те односа православља према осталим вјерским заједницама у БиХ до обнове Пећке патријаршије 1557. године. Да би створио потпуну слику тога стања, Нилевић је започео обраду теме од приказа почетка христијанизације јужних Словена, успоставе најраније црквене организације и настанка епископија српске православне цркве. Из тих дубина он се у даљем току свога рада постепено ограничавао на приказ историјата православља код Срба, његову појаву, мјесто и значај у појединим дијеловима средњовјековне босанске државе и у првом столећу османске власти у Босни. У складу с таквом амбицијом у приступу теми, аутор је морао да обави изузетно обиман и разноврстан истраживачки посао. Необјављену и непознату грађу тражио је у Дубровачком архиву, нарочито за другу половину 15. и 16. столећа. Поред тога, врло вјешто се користио подацима из објављених извора, као што су путописи, записи и натписи, документи о дјеловању црквених личности и сл. Нарочиту пажњу је посвећивао турским документима, пописним дефтерима, канунанама итд. За предтурски период марљиво је прикуљао изворе свих категорија користећи сваки и најситнији податак. Огромна литература којом се служио је разноврсна по садржини и неједнака по квалитету, понекад обојена националном или црквено–политичком тенденцијом. Према тој литератури аутор је имао изражено критичан став.

Монографија Б. Нилевића садржи увод и седам великих поглавља. Не улазећи на овом мјесту у садржај и појединости појединих поглавља, с чиме ће се заинтересовани читаоци детаљно упознати читајући ову интересантну и занимљиву књигу, треба нагласити да је аутор у одговарајућим поглављима подробно обрадио она питања која су имала посебан значај за разумијевање појаве, мјеста и улоге православља у Босни, почев од појаве самосталне (аутокефалне) српске православне цркве (1219) до обнове Пећке патријаршије 1557. године. С тим у вези, аутор је опширно приказао услове стабилизације православља у Хумској земљи, доцнијој Херцеговини од времена када су те области ушле у састав босанске државе за вријеме владавине Стјепана II Котроманића и бана, касније краља, Твртка у другој половини 14. столећа. Нарочито је занимљив и опширан приказ учвршћивања и стабилизовања православља праћен наглим и брзим развојем црквеног градитељства у Херцеговини у доба владавине обласних господара, Сандаља Хранића, Стефана Вукчића Косаче и његових насљедника. Значајно мјесто у књизи посвећено је мисионарској дјелатности православне цркве у држави краља Драгутина, која је обухватала под краја 13. столећа за извјесно (краће) вријеме дијелове сјевероисточне Босне.

Прелазећи на приказ стања у Босни након турског освајања, аутор се позабавио питањем помјерања православног становништва, тзв. влаха, и ширењем православља и православног црквеног градитељства у вријеме турских освајања и дугих граничних ратовања, обухвативши и стање у Далмацији под османско–турском влашћу. Ту је нарочито обрадио питања како су православне цркве преживјеле турско освајање, проблем преласка на ислам извјесног броја православца, однос српског становништва према Османском Царству, положај црквене организације у Босни и Херцеговини према догађајима у средишту српске православне цркве и њеном односу према Охридској архиепископији итд.

У поглављу о културној мисији цркве 1463–1557. године приказано је културно дјеловање свештеника и монаха, особито рад на преписивању књига. Посебна пажња посвећена је ћириличком штампарству, улози штампарије при цркви у Горжду (1519–1523) и неколико личности

Јована Малешевца, који је сарађивао с протестантима око Приможа Трубара (средином 16. стољећа). У посебним одјелицима приказани су црквено градитељство, сликарство и примијењена умјетност с тачке гледишта чувања црквених традиција и задовољавања потреба црквеног живота.

На крају, у поглављу *Однос између православног свештенства и фрањеваца 1463–1757. године* обрађена је специфична материја о овом карактеристичном и замршеном проблему. Након увида у литературу, аутор се задовољио досадашњим оцјенама о односу православних прелата према фрањевцима, са констатацијом да ту није била ријеч да је православна црква имала јурисдикцију нити је негирала самосталност фрањеваца. А ношто фрањевци нису имали ни општег црквеног старјешину, ни старјешину реда на турској територији, да би могли да плаћају разноврсне таксе и да добијају потврде о слободи вршења црквених послова, пред турским централним властима заступао их је српски патријарх и наплаћивао од њих разне таксе и намете на сличан начин на који су српске црквене старјешине убирали дажбине од православног становништва.

Књига Б. Нилевића показује да је њен аутор зналачки, употребом научног метода, овладао свим елементима научноистраживачког рада, сакупљањем и интерпретацијом извора и литературе, њиховом критиком и успјешним компоновањем богатог историјског материјала у цјелину теме. Његова књига је богата значајним бројем нових резултата, који се односе на појединости, као и на цјелину дјела. Као такво, Нилевићево дјело испуњава велику празнину у нашој литератури и представља несумњиви допринос научном познавању историје српског народа, историја БиХ као земље и познавању историје хришћанских цркава. Значај овог дијела не састоји се само у томе што је његов аутор успјешно објаснио и разријешо многа питања из историје православне цркве на просторима БиХ, на којима се развијала и дјеловала, већ и у томе што је у неким замршеним и недовољно освјетљеним питањима отворио простор за даљим трагањем у њиховом успјешном рјешавању. Ту нарочито спадају три важна питања. Прво, питање зашто тек у времену владања Херцеговином од стране Сандаља Хранића и његових наслједника у Херцеговини нагло ниче велики број православних цркава и манастира. С обзиром на чињеницу да се то дешава послје косовске битке до пада Херцеговине под Турке, није ли већ тада настало снажно помјерање православних сточара (влаха) из Србије према Херцеговини. Друго, остаје и даље отворено питање какав је стварни значај за ширење православља и његово касније утемељење у сјевероисточној Босни имала краткотрајна владавина краља Драгутина на тим просторима. Јер, чипи се да се ту олако траже одговори у традицији на коју би требао да се надовезује каснији развитак. Треће, важан је проблем положаја српске православне цркве послје косовске битке до 1557. године. И то питање, по моме мишљењу, и даље остаје отворено, јер турски документи, који се тичу додир старјешина православне цркве и босанских фрањеваца, асоцирају на већи степен фактичке самосталности православне црквене хијерархије, у односу на изворе друге врсте. Када је ријеч о односу православне црквене хијерархије према фрањевцима мора се и даље трагати за подацима који ће омогућити дефинитиван одговор на то питање. Јер, тешко је схватити невјероватну упорност фрањеваца у одбрани њихових права, ради чега се они непрестано обраћају Порти, одакле најчешће добивају позитивне одговоре.

Премда су све ово, с обзиром на садашње стање извора, врло сложена и тешка питања, заслуга Б. Нилевића је у томе што је он у својој монографији бацио више свјетла на њих и наговјестио могућност њиховог научног рјешавања. Ерудиција, интелектуална радозналост и способност аутора књиге *Српска православна црква у БиХ до обнове Пећке патријаршије* уливају наду и увјерење да ће он у свом будућем раду у томе успјети.

Авдо Сућеска

Бранко Летић, *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду*.
Институт за књижевност, Свјетлост Сарајево 1991.

Студија проф. др Бранка Летића *Српска и хрватска књижевна традиција у турском периоду* је дио шире замишљене, али у исто вријеме од многих аутора и остварене анализе књижевне грађе у пројекту књижевности народа Босне и Херцеговине од најстаријих до најновијих времена.

Писано стваралаштво босанскохерцеговачких Срба и Хрвата у стољећима живота под Османлијама, било је и раније предметом знанственог интересовања, али понајвећима код историчара, историчара умјетности, језика, писма, цркве и црквених редова. Онда није ни чудо да су у расправама о овом питању изостајали књижевни критерији због чега су очувани текстови или ауторска дјела назначавани као драгоцен извори за познавање прошлости или као културолошке појаве, али не и као "књижевни текстови" писани по захтијевима оновремене "поетике", односно по структурним и стилским захтијевима заступљених облика и њихове друштвене функције.

Из ових разлога се др Летић упустио у тежак посао, тј. да вриједност књижевног дијела не просуђује у вриједности документа, свједочанства о догађајима и приликама, односно документа о именовању језика, писма и народа коме припадају, него правој истинској књижевној анализи понуђене му српско-хрватске књижевне заоставштине.

У српско-православном културном кругу рукописни и штампани примјерци различитих *Псалтира, Литургијара, Минеја, Октоиха, Стихолигиона* свједоче о богатој присутности поетских облика стихованих у жанру црквене литературе у БиХ у османско-турском времену па би логично било очекивати и развијенију умјетничку поезију писаца из БиХ у том периоду, што, међутим, није случај.

С обзиром да је број писмених, а поготово образованих, у српско-православном цивилизацијском кругу у БиХ био више него скроман, то не зачуђује што се утицај "високе" црквене химнографије, стилем и језиком тешко разумљив обичном човјеку, није јаче исказао у оригиналном писаном стваралаштву.

Зато су прозни облици били много ближи и приступачнији необразованој, полуписменој и неписменој читалачко-слушачкој публици, како због свог наративног поступка, упрошћене фабуле, наивне фантастике, тако и због настојања да језик прозе буде што наличнији усменом народном приповиједању (*Отачник, Патерик, Приповијести о премудром Акру, Житија светитеља, Поклоник, Хронографи, Љетописи, Повести, Цароставници* итд.).

Лијепа је Летићева анализа фрањеваца, органски стопљених стољећима с хрватским народом у Босни и Херцеговини. Они су му представљали све и свја: духовника, учитеља, културног радника, политичког представника, лијечника. Добивајући основна знања већ у самостанским повицијатима, и одлазећи на више школовање на Запад (Италија, Аустрија, Угарска), фрањевци су у своје вријеме спадали међу најобразованије људе у Босни. Уз сву наобразбу, потом везаност с народом, код фрањеваца је наглашено и босанско родољубље.

Већ и летимићан преглед писаних текстова Мале Браће до 19. стољећа показују превласт прозе над стиховима, што је на једној страни доказ о природи најстарије књижевне традиције у БиХ уопште, а на другој можда и посљедица противреформацијског критичког става према профаном пјесништву, односно сведености стихова само на побожно спиритуално пјесништво.

Прозни облик у стваралаштву Мале Браће је далеко заступљенији већ и због тога што је био погоднији за филозофске хришћанске расправе, историографске хроничарске записе, црквено бесједништво и различите поучне хришћанске приче.